

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3-6
РОЗДІЛ 1. ПРИМУСОВА ПРАЦЯ ЄВРЕЇВ ЯК ЕКОНОМІЧНА СКЛADOVA ГОЛОКОСТУ.....	7-11
РОЗДІЛ 2. ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА ОПОДАТКУВАННЯ ЄВРЕЇВ..	12-16
РОЗДІЛ 3. ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА НА ВЛАСНІСТЬ (КОНТРИБУЦІЇ ТА ГРАБУНОК).....	17-24
РОЗДІЛ 4. РЕАЛІЗАЦІЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЖЕРТВ ГОЛОКОСТУ.....	25-27
ВИСНОВКИ.....	28-29
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ.....	30-34
ДОДАТКИ.....	35-41

ВСТУП

Актуальність теми дослідження.

Під час Голокосту на Рівненщині загинуло близько 95 тис. євреїв. Фізичне вбивство жертв Голокосту було кінцевою метою нацистів. Однак реалізація репресивних планів щодо євреїв включала не лише безпосередню ліквідацію жертв геноциду, а й їхнє особливе правове становище. Метою націонал-соціалізму було подолання єврейства в усіх проявах (ідеологічному, суспільному, економічному, духовному, соціальному, біологічному, релігійному). Дискримінація жертв виявилася у формі примусової реєстрації, ідентифікації, носінні спеціальних позначень, сегрегації в гетто, обмеженні в продуктах харчування, пересуванні, забороні цивільних правовідносин (одружень з неєвреями) тощо.

Економічний аспект Голокосту відігравав значну роль в планах окупантів. З одного боку, непосильною експлуатацією на роботах відбувалося знищення єврейських робітників. З іншого, – від їхньої праці та конфіскованого майна максимально використовувався економічний ефект, поповнювалися бюджети Рейху та місцевих органів влади. Дана робота висвітлює особливості такої практики на Рівненщині.

Актуальність дослідження нацистської економічної політики стосовно євреїв окресленого регіону зумовлена також статусом м. Рівне як столиці рейхскомісаріату «Україна», де було зосереджено основні її інституції. Єврейська громада Рівненщини відігравала значну роль в суспільно-політичних, соціально-економічних процесах краю. Євреї складали 60–80% населення міст Рівненщини, а їхні втрати серед цивільного населення в роки Другої світової війни були найбільшими.

Мета роботи – на основі виявленого комплексу джерел, історіографічних напрацювань проаналізувати економічну складову Голокосту на Рівненщині.

Реалізація мети передбачає виконання таких **дослідницьких завдань**:

- проаналізувати роль примусових робіт євреїв як економічної складової Голокосту;
- дослідити особливості підприємництва та оподаткування;
- охарактеризувати процес позбавлення права на власність євреїв (контрибуції та грабунок);
- висвітлити процес реалізації матеріальної власності жертв Голокосту.

Об’єкт дослідження – економічна політика нацистів під час Голокосту щодо євреїв Рівненщини, а **предмет** – економічне становище євреїв Рівненщини під час нацистської окупації.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з червня 1941 р. – до лютого 1944 р. (період нацистської окупації Рівненської області).

Методи дослідження для виконання сформульованих завдань розподілено на дві групи: загальнонаукові та спеціально-історичні.

Перша група представлена методами аналізу і синтезу, індукції та дедукції, оперування якими уможливило різноаспектне вивчення об’єкта дослідження, отримання висновків щодо сутності економічного аспекту Голокосту в розв’язанні «єврейського питання». Методи логічного аналізу, класифікації, систематизації, узагальнення, статистичний – використано сукупності, взаємозв’язку та доповненні, що дозволило сформувати об’єктивні висновки й узагальнення.

Серед спеціально-історичних методів застосовано порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний для аналізу матеріальної складової Голокосту в різний період; метод історичної ідеографії – для розкриття планів у запровадженні антисемітської економічної політики нацистами. Метод статистики використано з метою підрахунку матеріальних втрат єврейського населення Рівненщини під час нацистської окупації.

Історіографія. В контексті дослідженні історії Другої світової війни українські науковці звертали увагу на політику і практику працевикористання в окупованій Україні (М. Лобода [62]), мародерство, грабіж, вивезення культурних цінностей (С. Кот [60]). Правове становище євреїв під час Голокосту в рейхскомісаріаті розглядав О. Гончаренко [12], а на теренах

Рівнещини – Р. Михальчук [63, 64], М. Гон [11]. Розділ спільної монографії про Голокост в рейхскомісаріаті «Україна» та губернаторстві «Трансністрія» автори О. Круглов, А. Уманський та І. Щупак присвятили висвітленню аспектів проблеми в Рівненській області [61].

Закордонна історіографія представлена дослідниками Ізраїлю, США, Росії. І. Арад проаналізував пограбування Німеччиною єврейського майна на окупованих територіях СРСР [2], Ш. Спектор розглянув проблеми Голокосту в Західній Волині [79], Дж. Бердз висвітлив вказану проблематику на прикладі Рівного [7]. Фактологічно цінним в дослідженні є американське [77] та російське [72] енциклопедичні видання, присвячені Голокосту.

Джерелами дослідження стали документи Державного архіву Рівненської області (ДАРО), Архіву управління Служби Безпеки України в Рівненській області (АУ СБУ РО), Галузевого державного архіву Служби Безпеки України (ГДА СБУ), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України).

Найбільш інформативні документи наявні в ДАРО [13-57]. Фонди цивільної німецької адміністрації (міські, сільські, районні управи, гебітскомісаріати) містять накази про переселення євреїв в гетто, документи юденрату, касові документи управ, які дозволяють простежити оподаткування «жидівським» податком. Наявні дані про націоналізовану землю, дозволи на продаж єврейських будинків, розпорядження про відправлення євреїв на різні види робіт, списки націоналізованих будинків, відомості про видачу заробітної плати, заяви місцевих жителів про видачу єврейського майна. Фонди інституцій самопомогі (МІС) містять документи про долю єврейської власності після смерті власників. В численних заявах щодо отримання єврейського майна вказуються причини, які спонукали людей на такі дії. В актах надзвичайних комісій (НДК) вказано про втрати матеріальної власності єврейського населення Рівнещини (будинки, земельна власність, худоба, продукти тощо).

Цінну групу архівних джерел складають кримінальні справи з фондів ГДА СБ України[8] та АУ СБУ РО [3-5]. Це архівні кримінальні довідки засуджених, характеристики на осіб, анкети арештованих, протоколи допитів та засідань, висновки по архівно-кримінальних справах тощо, які дають можливість простежити економічну сторону Голокосту, висвітлюють привласнення майна чиновниками різних рівнів, працівниками поліції.

Суттєвим доповненням до архівних матеріалів є опубліковані джерела: збірники документів[65] та джерела особового походження (мемуари, спогади, свідчення очевидців), преса окупаційного періоду. Опубліковані німецькі документи про знищення 17,5 тис. рівненських євреїв в «Сосонках» в листопаді 1941 р. представлені О. Кругловим[71], документи з кримінальної справи Х. Сигала з Дубровицького гетто – І. Капасем [9]. Про грабіж євреїв розповідають в спогадах Н. Анапольский з Корця [1], В. Барац з Рівного [6], А. Левін з Рокитного [78]. Міститься інформація про грабіж та майно євреїв в газетах окупаційного періоду («Волинь» [66], «Костопільські вісті»[58]).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що на основі архівних документів, досягнень історіографії проаналізовано економічний аспект Голокосту (на прикладі Рівненщини): визначено ідеологічну та матеріальну складову, здійснено порівняння нацистської антисемітської політики стосовно інших народів, визначено місце майна євреїв в економічних планах Рейху. *Розвинуто твердження* про те, що економічна складова Голокосту стала опорою нацистам у розв'язанні «єврейського питання».

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що його висновки можуть бути використані під час підготовки наукових праць з історії Другої світової війни, Голокосту, у процесі викладання спецкурсів з геноцидознавства, а також у виховній роботі.

Структура роботи зумовлена змістом, метою та завданнями дослідження, складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, літератури та додатків. Обсяг – 29 сторінок. Перелік джерел і літератури складається з 80 найменувань. Робота містить 7 додатків.

РОЗДІЛ 1. ПРИМУСОВА ПРАЦЯ ЄВРЕЇВ ЯК ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА ГОЛОКОСТУ

Економічна експансія Рейху та експлуатація окупованих територій були одними з визначальних рис нацистської окупації Другій світовій війні. Відповідні плани були розроблені до нападу на СРСР і сформовані в «Директиві про керівництво економікою» в червні 1941 року. Призначення захоплених земель, за документом, полягало у забезпеченні Німеччини ресурсами для ефективного ведення війни [62, с. 64].

Для зміцнення матеріальних благ Рейху та місцевої економіки, населення окупованих земель змушено було працювати. Розпорядженням від 5 серпня 1941 р. А. Розенберг зобов'язав до праці місцеве населення віком від 18 до 45 років. Однак випадку з євреями економічні інтереси були пов'язані ще й з ідеологічним фактором. Окремою постановою (від 16 серпня 1941 р.) для євреїв робочий вік встановлювався більшим за вік інших національностей і складав від 14 до 60 років [59, с. 592]. Слід зазначити, що й такі дискримінаційні норми не виконувалися. Наприклад, єврейський хлопчик О. Левін з Рокитного на Рівненщині працював на скляному заводі у 9 років [78, р. 17], а римар Б. Хаскель на цукровому заводі в Корці працював 63 роки [29, арк. 17].

Характер примусових робіт визначався реаліями окупації краю, коли багато установ слід було відновлювати після руйнування під час війни. Найбільш актуальним стало впорядкування центру рейхскомісаріату – м. Рівне. 22 і 25 червня місто бомбила німецька авіація. Руйнування міст окупантами радянська історіографія пояснювала тим, що міське населення було найбільш організоване, здатне створити підпілля для боротьби з ворогом [70, с. 131]. Тому на знищення інфраструктури міст було звернено увагу. Радянські дані засвідчували, що під час бомбардувань в Рівному на початку окупації загинуло 4000 жителів. Загалом місто, що мало 5000 будинків, під час війни втратило 845 житлових будинків і будівель, ще понад 3000 тисячі будинків потребували капітального, середнього та поточного ремонтів [65, с. 293]. У самому Рівному

серед 675 націоналізованих будинків Рівного [25, арк. 13-15] – 58 значилися як погорілі. А загалом в Рівненській області всього знищено 25 838 житлових будинків і 41 459 надвірних будівель. Зруйновано 198 шкіл повністю і 187 частково [69].

В таких умовах постала нагальна потреба у робітниках для відновлюваних та будівельних робіт, основну частину яких складали євреї. Документи Рівненської міської управи свідчать, що в перші місяці окупації майже щодня була затребувана єврейська робоча сила. Крім того, у потребі таких робіт у місті заповнювали євреями із сусідніх сіл. Наприклад, у лютому 1942 р. в Рівному працювали євреї від 16 до 36 років з с. Мочулки Клеванського району [17, арк. 53].

Слід зазначити, що на роботи zatrudнювалися різні групи категорії населення. В Рівному указом бургомістра від 17 квітня 1942 р. всіх жителів міста зобов'язували до таких робіт 2 дні на тиждень (середа та субота) для усунення бруду, гною, води, снігу, льоду [15, арк. 3]. Однак, лише євреї мали працювати у святкові для них дні. В інших містах євреїв змушували працювати більше за представників інших національностей. Наприклад, у Сарнах вони працювали 2 дні на тиждень, а інше місцеве населення – 1 день [76, арк. 133].

Соціально-правове становище жертв Голокосту сприяло залученню цієї групи разом з військовополоненими для примусових робіт найпершими. Про попит на євреїв як на безкоштовну (та безправну) робочу силу свідчать заяви керівників підприємств, які часто вимагали саме «жидівської» робочої сили. Наприклад, в серпні 1941 р. «визначити жидів до роботи» вимагала Рівненська контора заготівлі сіна, серед яких повинні були бути 2 чоловіки (тесляри) з пилкою і сокирою, один столяр з інструментами та скляр. Наступних два дні вказувалося на потребу 4 жінок і 5 чоловіків – «жидів» [38, арк. 8-9], а у вересні 1941 р. – 4 євреї з пилками і сокирами [38, арк. 10].

Одними з основних видів примусових робіт було будівництво доріг, на якість яких нарікали окупанти. Євреїв змушували працювати на магістралях та

шляхах. Зокрема, архівні документи свідчать, що на шосе Рівне-Острог в серпні 1941 р. щодня працювали 10 євреїв з Млинова та 5 з Муровиці [34, арк. 11-12].

Зважаючи на початковий період окупації (літо), додалася специфічна для цієї пори року робота по впорядкуванню шкільних закладів, які за наказами відомств повинні були відремонтовані до середини серпня 1941 р. Так, євреї були задіяні для ремонту шкіл в с. Оженин Острозького району (до 15 серпня 1941 р.) [19, арк. 1], для ремонтних робіт в Ужинецькій школі (з 5 по 15 серпня 1941 р.) [34, арк. 5] тощо.

Особливо експлуатувалося єврейське населення після сегрегації його в гетто. Станом на 10 травня 1942 р. в Рівненському гетто з 5200 жителів було 3747 працюючих євреїв [16, арк. 14]. За підрахунками бургомістра м. Рівне, 1000 єврейських робітників – це 20 000 робочих днів на місяць і 4 000 робочих днів примусових робіт на місяць. В наказі юденрату він зазначав, що кожен тиждень повинно бути біля 1000 євреїв в його розпорядженні. Зазначалося, що понад 2000 євреїв працювали у військових відомствах, на залізниці, у військово-будівельній організації «Тодт». Крім того, на різні щоденні роботи юденрат повинен був відсилати по 100-150 робітників [16, арк. 14-14 зв.].

Загалом, застосування євреїв на роботах мало на меті отримати найбільший економічний прибуток та матеріальний вииск. Тому, перебуваючи в гетто, практично всі бранці були задіяні до різних видів робіт і працювали до самої ліквідації. Досягнення максимального економічного ефекту від використання праці жертв Голокосту – характерна риса політики окупантів. Наприклад, у Мізочі цукровий завод, на якому працювали євреї, за день до акції знищення давав продукцію, тому жертви не думали, що їх будуть знищувати і не панікували [80, арк. 5].

Різниця в становищі робітників-євреїв з працівниками інших національностей полягала в тому, що тривалість робіт для них була практично завжди більшою, ніж для інших категорій населення. Наприклад, в січні 1942 р. працівники будівельного відділу Рівного починали роботу о 8.00 год., а євреї – о 7 год. [36, арк. 2]. Як заробіток працівники отримували лише їжу. В

Дубровицькому гетто працівників забирали о 9 год. ранку, а приводили о 17 год. вечора [9, с. 88].

Крім зазначених робіт, які примушували виконувати євреїв різні відомства, жертви Голокосту працювали також в спеціальних трудових таборах. На Рівненщині їх було створено три. Понад 700 євреїв працювали в окремому трудовому таборі в Костополі [79, р. 124-125]. Зокрема, на початку 1942 р. туди помістили євреїв зі Степаня, Березного, Людвиполя та ін. з Костопільського гебіту. Створення табору актуалізовано тим, що в Костополі існувала потреба робочої сили для лісової промисловості, що була достатньо розвинута в цьому регіоні. Крім того, відомо, що працівники табору також були задіяні на інших роботах, зокрема – під час будівництва басейну для Костопільського гебітського місара, для чого використовувалися плити з єврейського кладовища [61, с. 493].

Інший табір існував в с. Омеляна (перша половина 1941 р.), з робітниками – рівненськими євреями, що були задіяні на будівництві аеродрому. В жовтні 1942 г. в табір помістили 500 євреїв з Варковичів Дубенського гебіту, де вони працювали до його ліквідації в грудні 1943 р. [61, с. 494].

Ще один примусовий табір праці для євреїв був створений у с. Сморда Млинівського району в липні 1941 р. Спочатку там працювали 200 євреїв з Млинова, потім помістили євреїв з гетто Демидівки, Боремеля і Острожця. Разом налічувалося близько 500 чоловік. Загалом євреї працювали на сільськогосподарських роботах. Багато з них померли від голоду та хвороб [61, с. 494].

Часто важкі роботи поєднувалися з моральним приниженням та фізичним насиллям, що нерідко ставало причиною каліцтва та смерті. За спогадами рівненської єрейки В. Барац, при виході євреїв на роботу в м. Рівне «одного арештували, другого побили, а третій взагалі не вернувся живим» [6, с. 53]. Знущання над робочими-євреями зустрічаються в джерелах у багатьох населених пунктах Рівненщини. Наприклад, у Здолбунові на фірмі «Юнг» робітників-євреїв били усім, що було під рукою – цеглою, гумою. Після таких

побоїв були відомі випадки смерті [80, арк. 6]. А в Корці їх змушували збирали руками сміття, бите скло, не даючи віників та лопат [1, с. 31].

Бувало, що євреї ставали заручниками розпоряджень різних чинів. У Здолбунові повісили єврея-столяра Динера за те, що він не встиг виконати одночасно накази коменданта Зейлера та гебітскомісара Маршала [51, арк. 222].

В особливий об'єкт принижень перетворилися єврейські жінки. Вони виконували важку «чоловічу» роботу, ставали об'єктами сексуального насилля. В Сарнах їх змушували чистити туалети голими руками [77, р. 1464]. В Корці вони працювали при копанні траншей разом з євреями-чоловіками [1, с. 32]. Нарахування відомств, в яких працювали єврейські жінки, були меншими за чоловічі. Згідно з розпорядження Е. Коха «Про врегулювання умов праці та заробітної плати на території РКУ» жінки та євреї отримували 80% цієї суми інших працівників.

Слід зазначити на безправному соціальному становищі євреїв-робітників, в якому опинилися жертви Голокосту. Єврейські робітники, як і військовополонені, не мали трудових книжок, не мали права на відпустку, соціальне страхування, премії. Разом з циганами (ромами), військовополоненими та закордонними робітниками, вони не мали права на медичне обслуговування – «охороні хворих» [73, арк. 115 зв.].

Таким чином, шляхом залучення єврейського населення до найважчих робіт нацисти реалізовували ідеологічну й економічну функції. З одного боку, непосильною експлуатацією, виснажливими умовами праці на роботах забезпечували знищення єврейських робітників, з іншого – досягали максимального економічного ефекту від їхньої праці. До виявів дискримінації робітників-євреїв належало позбавлення їх трудових книжок, прав на відпустку, медичного обслуговування, соціального страхування. Вік працюючих євреїв в порівнянні з іншими окупованими національностями був більшим. Завдяки безкоштовній праці жертв геноциду здійснювався економічний аспект Голокосту, від якого отримували користь як місцеві окупаційні органи та відомств, так і Рейх загалом.

РОЗДІЛ 2. ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА ОПОДАТКУВАННЯ ЄВРЕЇВ

В міжвоєнний період євреї традиційно займали провідну роль в економіці краю. Вони були власниками заводів, фабрик, аптек та володіли приватним бізнесом. Однак антисемітські накази після нацистської окупації в сфері підприємництва стали ще однією формою економічної дискримінації євреїв.

Слід зазначити, що на початковому етапі окупації (червень-вересень 1941 р.) євреїще мали можливість займатися традиційною сферою діяльності – торгівлею і навіть намагалися повернути націоналізовані та конфісковані підприємства за радянської влади. В «Тимчасовому плані праці жидівської ради» від 17 липня 1941 р. рівненський юденрат зазначав, що відібране в євреїв майно не може бути трактоване як державна власність. Звучало прохання до місцевої влади дозволити відкриття нових підприємств, особливо харчових, боєврейське населення «сильно відчуває брак торгівлі» [23, арк. 2]. Отже, зі встановленням нової влади існувала примарна надія на відновлення функціонування єврейських підприємств, що були відібрані радянською владою.

Однак намагання вести економічні операції наштотувалися на антисемітську політику окупантів, що забороняла економічні операції євреям. На місцевому рівні це простежується в наказі рівненського гебітскомісарад-ра Беєра, наказом якого заборонялася «всяка жидівська торгівля» від 24 жовтня 1941 р. [41, арк. 17] та створення єврейських підприємств, а євреям бути їх керівниками з 11 листопада 1941 р. Після їх закриття, все майно слід було передавати на зберігання бургомістрам. Інколи інвентар без права продажу зберігався у колишніх власників без права використання, про що писалася відповідна розписка. Наприклад, єврей Т. Сруль обіцяв, що не буде пускати в рух січкарню без дозволу міської управи (від 20.11.1941 р.) [45, арк. 66], а В. Сендер зазначав, що не пускатиме в рух машину-вовноческу [45, арк. 70]. Згодом реманент та приміщення євреїв передавалися іншим жителям. Для

прикладу, в грудні 1941 р. А. Корзун та О. Стельмах дістали дозвіл гебітскомісара на використання єврейської кузні [26, арк. 57].

До 23 серпня 1941 року в Рівному всі єврейські підприємства повинні були бути позначені як «жидівське підприємство» [26, арк. 227] (Додаток А). Згідно з розпорядженням Рівненського гебітскомісара до кінця грудня 1941 р. всі торгові підприємства повинні були бути зареєстровані [41, арк. 28]. Крім того, заклади повинні були працювати в суботу, що було також моральним знущенням над євреями. Натомість днем «спільного відпочинку» встановлювалася неділя і державні свята [26, арк. 227].

Для євреїв обрано незручний та мінімальний час купівлі/продажу. Спочатку в Рівному час продажу на базарі встановлено з 7 до 13 год., а торговий день встановлювався в четвер [14, арк. 4-4 зв.], однак від 16 серпня 1941 р. за указом гебітскомісара-ра Беєра євреям заборонено купувати будь-що на торгах [11, с. 6]. Укази стали причиною загрози голоду та великих штрафів, сума яких була більшою, ніж для іншого населення.

Оскільки основна роль у торгівлі на Рівненщині відводилася євреям, політика окупантів спричинила руйнацію усталених економічних зв'язків, особливо в умовах урбанізації міст, де частка євреїв становила 60-80 %. В регіоні стало відчутно брак єврейських крамниць, підприємств та робітників. В газеті «Волинь» у Рівному навіть з'явилося оголошення місцевому населенню про потребу заповнити традиційно-єврейські ніші господарства, зокрема виробництво одеколонів, порошків, печива, штучного чаю, лимонаду [66, с. 4]. Слід вказати й інший бік економічної політики нацистів – принизливий характер мало відкриття спеціальних магазинів «тільки для німців» в Рівному, Костополі, Дубно, Здолбунові, Сарнах.

Крім того, ідеологія в «єврейському питанні» диктувала відповідне ставлення до них в державних установах. Політику звільнень євреїв в області ілюструє Рівненська броварня. 30 липня 1941 р. підприємство (за один день) отримало 7 заяв на роботу від євреїв [33, арк. 1-31]. Натомість аналіз виданих підприємством посвідчень за чотири місяці (грудень 1941 р.) свідчить, що з 165

робітників у ньому працювала лише одна єврейка Г. Етлі-Ривка, та й то як тимчасова робітниця для виробництва корків [32, арк. 5].

Погіршувала становище єврейських робітників практика вказувати національність. Управи були зобов'язані надсилати списки лікарів, фельдшерів, іншого медичного та ветеринарного персоналу із зазначенням прізвища та національності працюючого. Наприклад, в рівненській районній управі такі списки повинні були бути подані до 2 серпня 1941 р. [41, арк. 2]. Після виявлення євреїв серед робітників, їх скорочували та звільняли. В «Першій виконавчій інструкції про охорону хворих» 1 травня 1942 р. рейхскомісар України Е. Кох вказував мати одного лікаря «нежида» на кожних 3 000 осіб [27, арк. 30].

Таким чином вказані заходи згубно впливали не лише на євреїв, а й місцевих жителів, яких не було кому обслуговувати. Ще в 30-х роках на Волині 73% лікарів були євреями, а 72,6% – ремісниками [79, р. 17]. У 1939 р. в Рівному з 86 лікарів 58 були євреями [67, 237]. Отже, євреї склали провідну частку у сфері економіки та обслуговування краю, а їх усунення з державних закладів, виробництва, сфери послуг відбилося на торговельно-купівельних операціях, порушило баланс суспільно-економічних зв'язків між населенням.

Іншим видом економічної дискримінації була політика в сфері оподаткування. Після встановлення німецького ладу до переліку існуючих в радянський час податків додалися нові («жидівський податок», податок на собак тощо). Євреї стали єдиною групою населення, що сплачувала окремий податок за національність – «жидівський податок». З 1 липня 1941 р. державні установи та інші підприємства й організації, в яких працювали євреї, повинні були сплачувати 20 % – різницю між ставками заробітної плати і ставками, установленими для «жидів». Такі інструкції отримали всі установи та підприємства, що «утруднювали в себе жидів», зокрема, в Рівному – електростанція, водогон, броварня, цегельня [26, арк. 60] тощо. В

розпорядженні Е. Коха від 21 жовтня 1941 р. підкреслювалося, що це не є одноразовий податок, а один із інших загальних податків [27, арк. 68].

Зазначимо, що хоча в жовтневому розпорядженні Е. Коха його було встановлено у 20%, однак загалом розмір відрахувань від встановленого податку фактично не був статично визначений. Вказувалося, що за необхідності його можна підвищити. Це пояснювалося тим, що з євреїв, які мешкали в гетто, не стягувалася квартирна плата, а також будівельний податок. Щоб таку «різницю в надходженнях» компенсувати, дозволялося підвищувати оподаткуванням «жидів» [27, арк. 68]. Таким правом сповна скористався окружний комісар Костопільської округи Ленерт, який з 1 січня 1942 р. встановив податок в 25 %, причому в документі зазначалося, що для цього податку кінцевих обмежень немає [39, арк. 14]. Крім того, Ленерт з 1 жовтня 1941 р. ввів 25% податок для євреїв-спеціалістів – лікарів, зубних лікарів, ремісників, інших ремісників та спеціалістів, «котрі працюють по своїх спеціальностях і мають грошові прибутки» [33, арк. 87]. А з 1 січня 1942 р. євреї мали сплачувати ще 10% податок на новонароджених дітей – т. зв. податок на «жидівських спеціалістів». Крім того, законодавчо закріпленою була емансипація заробітної плати 20% усім єврейським жінкам. Але навіть таким чином їх становище вирізнялося від єврейського, адже євреї не мали права отримувати 25% надбавки за працю, а також 20% – «за справність», тоді як всі інші групи могли. Загалом, економічна політика окупантів включала оподаткування всіх жителів, однак створювалися окремі податки, які змушені були платити лише євреї.

Дискримінація євреїв в соціально-економічному становищі в порівнянні з іншими жителями стала звичним явищем, однак прірва виглядала ще більшою, якщо порівнювати їх становище з фольксдойчами. Для прикладу, працівниці рівненської міської управи Баум Єлизаветі, якій встановлено 5 робочу групу, належало 40 % доплати за чинність і 50 % як особі, належній до німецького народу [24, арк. 3], в той же час, як на жодну надбавку євреї претендувати не могли.

Таким чином, завдяки єврейським робітникам та їх податковим відрахуванням фінансово наповнювалися бюджети управ. Аналіз бухгалтерських звітів засвідчив, що більші надходження отримували міські в порівнянні з сільськими та районними управами з огляду на те, що єврейське населення концентрувалося в містах. Так, Рівненська міська управа за 1942 р. отримала 391 423,15 крб. прибутку від зекономлених на євреях коштах. Їх частка серед інших надходжень становила 2,35% при загальних прибутках в 18 126 067,12 крб. В районних управах така частка була меншою – не досягала до 1%[63, 74]. Однак, не слід применшувати внесок «жидівського податку» в економіку краю. На прикладі Рівненської міської управи з 17 зафіксованих податків, 14 з яких давали реальні надходження, «жидівський» в 1942 р. знаходився на 8-й позиції. Серед інших він перевищував страхові платежі в 2.7 рази, податок на кіно в 5.45, податок на собак в 4.53, податок від будівель в 3.21, дохідовий податок від підприємств в 4.11 рази, оборотовий податок від безтоварних операцій державних підприємств та організацій усуспільненого сектора – в 1.14 рази. Водночас податок поступався надходженням за підтримку здоров'я – в 11.25 разів, оплату за наймання помешкань – в 21.2, дохідовий податок від зиску підприємств – в 1.55, промисловий податок – в 1.16, оборотовий податок від безтоварних операцій приватних підприємств і осіб – в 1.53, оборотовий податок від продажу товарів приватних підприємств і осіб – в 3.67, оборотовий податок від державних підприємств та організацій суспільного сектора – 2.73 рази[63, 74-75].

Отже, антисемітська політика в економічній площині зводилася до заборони євреям вести економічні операції, торгівлі. Такі укази стали причиною загрози голоду та великих штрафів, сума яких була більшою, ніж для іншого населення. Нацистська ідеологія потребувала звільнень євреїв з державних установ. Вказані заходи згубно впливали не лише на євреїв, а й на місцевих жителів, яких не було кому обслуговувати. Іншим видом економічної дискримінації була політика в сфері оподаткування. Євреї стали єдиною групою населення, що сплачувала окремий податок за національність –

«жидівський податок» (20%). Євреї-спеціалісти (лікарі, ремісники) сплачували 25%, а за новонароджених дітей 10% від своїх доходів.

РОЗДІЛ 3. ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА НА ВЛАСНІСТЬ (КОНТРИБУЦІЇ ТА ГРАБУНОК)

Важливим питанням економічної складової Голокосту було позбавлення євреїв права на власність. Єврейське майно становило особливий інтерес, адже воно переходило у власність держави. В директивах, що регламентували поводження з єврейською власністю, зазначалося, що все майно євреїв підлягало фіксації та конфіскації [2].

Слід погодитися з М. Гоном, який в даному контексті зазначає, що позбавлення євреїв власності і її передача арійцям – не максимальна мета нацистів, а лише один із засобів знищення жертв. Адже перманентний грабунок мав знищити шанси жертв на виживання [10, 51]. У цьому ключі проводилися заходи відповідного характеру на місцях.

З початку окупації на євреїв були накладені контрибуції – примусові стягнення, що виконували різні функції: позбавити економічної основи для виживання євреїв та поповнити місцевий і загальний бюджети. Найпоширенішим видом контрибуції стали гроші та дорогоцінні метали, рідше зустрічалися речі в натуральному вигляді (одяг, хутра). Розмір контрибуції залежав від чисельності єврейської громади. Зазвичай це не був одноразовий акт, а застосовувався кілька разів. В Рівному юденрату дали три тижні на збір 1 200 тис. марок, а за весь період окупації рівненських євреїв примусили здати 12 млн. руб. [72, 451]. По 100 тис. руб. євреями сплачено в Острозі, Тучині [75, арк. 160]. В Клевані в серпні 1941 р. євреї повинні були здати все золото [28, арк. 5] (Додаток Б). В Дубровиці першого разу вимагали 10 кг золота, наступного – 20 кг. Поскільки зібрано було 12 кг – решту вимагали радянськими грошима [8, арк. 188-191]. Прикладом великих поборів може служити м. Сарни, де за даними Т. Халепо контрибуція накладалася тричі після попереднього пограбування. В кінці 1941 р. 11 тис. євреїв повинні були здати по 3 руб.

золотом з людини, в 1942 р. – ще 36 кг золота. Щоб зібрати таку кількість дорогоцінного металу, люди знімали з себе останні речі [72, 452]. На початку листопада 1941 р. з 18 000 руб. золотом євреям вдалося зібрати 13 000 руб. [76, арк. 134-135]. В Деражненському районі до 28 вересня 1941 р. слід було здати все майно: золото, срібло, золоті і срібні монети, діаманти та інші дорогоцінні камені і метал, цінні папери, готівку «валюти німецької, польської і совітської». Продаж євреями перерахованих речей заборонялася [3, арк. 54].

Крім грошей, контрибуція накладалася кольоровими металами. Згідно оголошення рівненського гебітскомісара, з 3 по 30 червня 1942 р. євреї Рівненського районуповинні були здати всі кольорові метали (бронзові, мідні, цинкові, нікелеві, олов'яні вироби) [14, арк. 15]. Весь метал повинні були здати євреї Тучина [75, арк. 160]. В Дубровиці слід було зібрати тонну алюмінію та міді. Для цього здавалися самовари, ложки, підсвічники, хоча зібрано лише по 400 кг алюмінію та міді [9, 90-91]. В Млинові забирали велосипеди, швейні машинки, меблі [77, р. 1429].

Слід зазначити, що інші окуповані національності мали можливість здавати кольорові метали за матеріальну винагороду. І лише євреї змушені були віддавати їх примусово без жодної оплати. Так, в газеті «Костопільські вісті» вказувалося про «премію в товарах» місцевих жителів за здачу кольорових металів [58], однак це не стосувалося євреїв.

Та ж ситуація відбувалася з речами для німецької армії. Кампанія збору теплого одягу серед місцевих жителів виглядала добровільним проханням з винагородою. Однак для євреїв це був примус. Наприклад, в заклику бургомістра м. Рівне Бульби від 29 грудня 1941 р. зазначалося, що за теплі речі, які здавали місцеві жителі, видавалося посвідчення, яке служило підставою для нагороди [22, арк. 5], тобто за них платили. Натомість євреїв змушували безкоштовно здавати речі для німецької армії (шерстяні та шкіряні рукавиці, пальта, жилетки, шарфи та ін.) [74, арк. 56]. З листування бургомістра Рівного та гебітскомісара відомо про збір таких речей для війська у місті. Кількома партіями одяг відсилався в ортскомендатуру м. Рівного (30.XII.1941 р., 3.I.1942

р., 6.I.1942 р., 6.I. – 10.I.1942 р., та 17.I. 1942 р.). В подальшому зазначалося, що акція продовжується [35, арк. 1]. Цікаво, що за приховування цих речей 11 євреїв було розстріляно [76, арк. 135].

Про спланованість заходів грабунку жителів свідчить указ д-ра Беєра, за яким щодня кожний район відповідав за доставку речей – не менше 100 простирадел, скатертей, сорочок та ін. [52, арк. 6]. У деяких випадках побори з єврейського населення пояснювалися поверненням награваного майна. В наказі німецької комендатури м. Мізоча в липні 1941 р. євреїв звинувачували в тому, що вони приховували «здобуті спекуляцією» речі ще за польської влади (цукор, збіжжя, муку, шкіру тощо). Ці речі за 24 год. повинні були повернуті волосній команді народної міліції [15, арк. 2].

Сприяли грабунку накази про конфіскацію власності в інтересах науки та партії. В розпорядженні Розенбергу А. Гітлер від 1 березня 1942 р. зазначав, що винуватцями війни є «євреї, франко-масони і близькі до них ідеологічні противники націонал-соціалізму», тому слід перевіряти бібліотеки, архіви, масонські ложі та конфісковувати їх власність для науково-дослідної роботи на виконання завдань націонал-соціалістичної партії в галузі ідеології. В наказі зазначалося, що такому ж розподілу підлягають і культурні цінності, які є власністю євреїв [60, 32].

Вже до вересня 1942 р. пограбування євреїв було практично завершено [64, 169]. На директиву Міністерства східних областей від 7 вересня 1942 р. щодо конфіскації єврейського майна Е. Кох відповів, що це зробити неможливо, оскільки цінні речі уже конфісковані [2]. Меблі використовувалися установами, а золото відправлено в Берлін [12, 60]. В липні-серпні 1941 р. в управління воєнних трофеїв Головного казначейського рейхсбанку почали надходити прибутки. Збереглося близько 30 записів про розміри контрибуції. Одним з перших великих надходжень став вантаж з Рівного і Острога в кінці жовтня 1941 року вагою в 2,5 т. А в листопаді конфісковані цінності євреїв Рівного, Ковеля, прилеглих містечок і Львова важили 2,3 т і 866 кг [72, 456].

Слід зазначити на особливе збагачення Рейху завдяки Західним регіонам України. У волинських євреїв в порівнянні з наддніпрянськими лишилося більше матеріальних благ через тимчасовість радянської окупації 1939-1941 років. Чимало цінностей зберігалося у синагогах, адже постанова про насильне вилучення молитовних приміщень у Рівненській та Волинській областях ухвалена лише 4 червня 1941 р. [68, 113].

Однак, побори євреїв збагачували не лише бюджети Рейху та управ, а й рядових чиновників. Поряд з напівлегальною контрибуцією процвітав грабунок. За спогадами рівненської єврейки В. Барац, найкращі речі чиновник, що приймав після їх наказу здати, клав собі в кишеню [6, 14]. У Сарнах в євреїв німці забирали не лише речі (годинники, персні), а й змушували щодня носити в комендатуру молоко [76, арк. 132]. В лікаря Л. Табачника відібрано костюми, годинник, мило, посуд [52, арк. 9], у І. Вайнера – матерію, ранець, піжаму, шкарпетки, носові хустки [52, арк. 6]. У багатьох випадках не гребували брудною білизною.

Зручним місцем грабунку стало гетто, коли євреїв було сконцентровано на локальному просторі. У вересні 1942 р. у Варковицькому гетто українські поліцейські в Ш. Рябчика та Е. Бурзайлевича забрали туфлі, пальто, шубу [57, арк. 43]. Після ліквідації гетто фіксувалися непоодинокі випадки мародерства. Причому під час ліквідацій гетто окупанти часто обіцяли врятувати євреїв за винагороду, не дотримуючи слова. В Мізочі так було з жандармом Отто та євреєм-дантистом Фідельманом [80, арк. 8-9].

Активно відбирали власність у євреїв напередодні та під час акцій ліквідації. Перед вбивством євреїв Мізоча в жовтні 1942 р. унтерофіцер Рейхал забрав черевики у єврея місцевого гетто, адже вони йому не будуть потрібні [80, арк. 5].

Майном євреїв ще легше було заволодіти після смерті їх власників. У звітах радянських партизанів зазначалося, що єврейська власність переходила не тільки у державний фонд Німеччини, а й німцям та їх прислужникам [13, арк. 7]. В цьому контексті широку фактологічну базу для аналізу дають

протоколи допитів засуджених з архівно-кримінальних справ (АКСів) архівів СБУ. Наприклад, підсудний М. Міськовз Рівненщини признався, що під час розстрілу рівненських євреїв в Сосонках в листопаді 1941 р. три дні охороняв речі вбитих євреїв, з яких взяв собі ялові чоботи, ватну куртку, бритву, мило [5, арк. 69 зв.] (Додаток В). В іншому випадку С. Мархуненко розповів, що грабував єврейське майно, зокрема, в одному єврейському домі взяв 15 пар чоловічого спіднього одягу, вісім простирадел, два костюми, частину з яких проміняв на продукти [4, арк. 20] (Додаток Г). Цікаво, що охороняючи магазин з єврейськими речами, він разом з іншими поліцейськими грабували цей магазин і брали собі речі [4, арк. 17].

Єврейський свідок А. Кіршнер згадував, що після розстрілу євреїв в рівненських Сосонках «наступного дня після страти 600 возів прибули до контори[рейхс] губернатора з речами, які залишили на місці збору вбиті... [Єврейським жінкам] – дружинам та дочкам – було наказано сортувати всі ці речі. Пізніше вони казали, що багато одягу було заплямовано кров'ю, німці наказували або викидати його, або забирати євреям. Залишки речей склали у синагозі, яка була перетворена на склад вкрадених речей. Далі німці та українці почали грабувати помешкання вбитих. Речі віддавали для використання німцям і тим, хто приходив за ними до адміністративних будинків. Багато речей було відіслано до Німеччини» [7, 94].

Після вбивства рівненських євреїв у листопаді 1941 р. д-ру Беєру передали мішок з золотом, а в членів оперативної команди, що їх знищувала, кишені були повні цінностей [71, 124] (Додаток Д). Крім того, окупанти не лише грабували, а й змушували це робити жителів задля власних потреб. Наприклад, не знаючи, що І. Ліфшиц єврей, німець вимагав, щоб він забрав та приніс йому спідню білизну у євреїв [76, арк. 132]. Часто грабіж поєднувався з фізичним насиллям. Акти злочинів НДК підтверджують інформацію про грабежі з перших днів захоплення населених пунктів.

Окрему цінність становила нерухома власність. Критерієм відбору будинків радянською владою в 1939-1941 рр. виступала належність до класу

експлуататорів-можновладців, «нетрудового елементу». За німецької влади визначальним став ідеологічний фактор. Під час радянзації в євреїв була можливість опротестувати дії влади, що виключалося за нацизму. Наприклад, експропрійована нерухомість в 1939-1941 рр. в євреїв трактувалася, як така, що повинна належати трудовому народу, бо нажита нечесною працею. Однак тоді була можливість повернення власності. Для прикладу, в лютому 1941 р. у Володимирці повернуто будинок С. Епельбауму (6 кімнат, 2 кухні) [40, арк. 9].

У випадку неплатоспроможності за радянської влади була можливість звільнитися від оподаткування будинків. Таке право було надане дубровицьким євреям І. Бичику (сліпий) та його паралізованій дружині [42, арк. 146]. За аналогічне прохання до німецької влади в лютому 1942 р. він отримав відмову, а борг у 381 крб. 40 коп. слід було ліквідувати [44, арк. 146 зв.]. Отже, питання економічного характеру, які євреям вдавалося частково вирішували за радянської влади, стало неможливо вирішити за нацистського режиму.

Житло євреїв після їх знищення належало державі, яка отримувала прибуток, продаючи його жителям краю через районні та міські управи. Заборонялося продавати будинки в доброму стані, а відпускали лише поруйновані та знищені. Вартість будинку оцінювали спеціальні комісії, і вона залежала від багатьох факторів (будівельний матеріал, % знищення, вартість м³ будинку тощо) [14, арк. 51 зв.].

Потреба націоналізації будівель в Рівному було наслідком статусу міста, що було центром рейхскомісаріату. В місті перебували основні інституції РКУ. Звільнення приміщень для розміщення владних структур пояснюється розстрілом євреїв міста на початку листопада 1941 р.

Таким чином, економічна складова Голокосту проявлялася в позбавленні євреїв права на власність. Такі заходи визначено ефективним засобом позбавлення умов для існування і були одним із способів знищення жертв, адже зменшували їхні шанси на порятунок. У цьому ключі застосовувалися дії відповідного характеру – примусові стягнення (контрибуції), конфіскації, грабунок, націоналізація нерухомого та рухомого майна. Завдяки цьому не

лише поповнювалися місцевий і загальний бюджети, а й особисто збагачувалися чиновники різних рівнів.

РОЗДІЛ 4. РЕАЛІЗАЦІЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЖЕРТВ ГОЛОКОСТУ

Реалізація майна жертв Голокосту приносила прибутки бюджетам різних рівнів. Особливо цінним був продаж нерухомої власності євреїв. Кошти від продажу будинків перераховувалися в касовий відділ гебітскомісара. В одному з його наказів вказувалося, що до 1 липня 1942 р. голови районів повинні продати усі єврейські будинки, а до 5 липня 1942 р. виплатити гроші [30, арк. 95]. Окремі дані дають можливість простежити масштаби таких акцій економічної діяльності. В «Списку націоналізованих будинків» м. Рівне 1942 року вказані 52 будівлі з власниками з єврейськими прізвищами, які були передані українцям [25, арк. 177-179]. Лише в трьох з них були зазначені конкретні суми (6739 крб., 8700 крб., 19439 крб.). За свідченням підсудного Є. Гаскевича, який був задіяний в продажі будинків м. Рівного, один єврейський дім продали за 40 тис. руб. [56, арк. 27]. В Острозі з 20 січня до квітня 1943 р. було оформлено продаж 81 будинку [18, арк. 82], а за червень 1943 року продано 15 будинків [18, арк. 103].

Частина будинків звільнялася євреями під час втечі. В таких випадках місцеві жителі писали відповідні зави в місцеві органи влади з метою отримати їхнє житло. В липні 1941 р. І. Кудін з Костополя зазначав, що «власник жид втік до большевиків» [21, арк. 1]. Багато заяв на єврейські будинки фіксується після їх переселення в гетто. В квітні 1942 року І. Лясковець з Дубровиці претендував на помешкання О. Бичика, оскільки «жид мусить переселитися у дільницю» [44, арк. 30]. М. Тихонович з Дубровиці просив «зізволання» замешкати в хаті ХасіШварцблят, бо власної хати не мав і хотів у найближчому часі одружитися [46, арк. 99-99 зв.]. Інший житель міста просто просив «видержавити» хату ХасіШохвирт [46, арк. 98] тощо.

В деяких випадках жителі не чекали, доки євреї звільнять потрібні їм приміщення, а пропонували це зробити відповідним органам. У вересні 1941 р.

мешканець Костополя просив надати йому кімнату та кухню К. Зигерової, «яка може перебратися до своєї єврейської сім'ї». Виселення єврейки з дому заявник аргументував тим, що він не має можливості проживати у власній квартирі, тому що не мав кухні, а його кімната сира та холодна [21, арк. 2].

Часто виселення євреїв відбувалося і без відповідних прохань. В липні 1942 року будинок зубного лікаря Є. Конн зі всім майном зайняли військові [16, арк. 27]. У серпні 1941 р. офіцер Мюллер власноруч вигнав з квартири лікарку Р. Шухман [52, арк. 8].

Важливу цінність становила земельна власність євреїв. Вже в лютому 1942 р. районні управи на Рівненщині повинні були негайно «списати» всю єврейську земельну власність. Тоді ж наказом керівника загального відділу гебітскомісаріату м. Рівного Крижанівського заперечувалося право на «самостійність жидівського господарювання в будучності» [31, арк. 170].

Конфіскованими земельними ділянками розпоряджалися місцеві управи. Земельні наділи передавалися у розпорядження «віртшафтскоманд», а також роздавалися місцевому населенню на платній та безоплатній основі. Розпорядження Дубровицької районної управи дозволяло головам сіл роздавати городи євреїв до 1 га місцевому населенню [44, арк. 4] (Додаток Е).

Живе майно (велика і мала рогата худоба, птиця) євреїв ретельно обліковувалося в реєстрах. Для його конфіскації створювалися реєстраційні спеціальні списки. Наприклад, в м. Дубровиця в такому списку було вказано, що у власності 170 євреїв було 18 коней, 116 корів, 23 кози, 68 курей та ін. [45, арк. 12]. Після реєстрації та фіксації тварин почався етап вилучення. 17 листопада 1941 р. Дубровицька міська управа зобов'язувала єврейську раду здати всіх кіз та коней [45, арк. 73]. Через два дні виходить аналогічне розпорядження щодо возів, упряжі, рільничого приладдя. Таким чином, вилучення власності євреїв на території Рівненщини розпочалося відразу після окупації краю та тривало до весни 1942 року.

Для продажу майна місцеві управи створювали спеціальні комісії. Наприклад, для продажу речей (одягу, взуття тощо) в Костополі комісія була

створена 13 жовтня 1941 р. в складі 6 чол. Заяви «платних прохачів» були стандартними: «Прошу видати дозвіл на придбання залишених жидами речей». Часто їх писали самі працівники управ. Якщо секретарю будівельного відділу Й. Пріху (м. Костопіль) достатньо було для сина «пару черевик та кальоші» [20, арк. 57], то друкарка Є. Балевич зажадала «пальто зимове, костюм, 3 пари панчо, 2 хустки на голову, 2 комплекти білизни, чорний фартух до праці, торебки (портелі), 3 паски і 3 ковнірчики до суконок, ватню ковдру з двома підтинками, валізку» [20, арк. 59]. Прохання обох задоволено. Багато заяв щодо купівлі єврейського майна фіксується після акцій знищення. В Костополі через 2 дні після трагедії 28 серпня 1942 р. селянин виявив бажання купити «жидівські» коні, бо як він вказував, – його власного коня мобілізували і «без коня будто не сам» [21, арк. 73-74].

Продаж єврейського майна для місцевих управ став прибутковою справою. В Костопільській міській управі налагоджено друк бланків-дозволів для населення, які коштували 5 коп. Тобто, крім прямого прибутку, управа отримувала дохід і від дозволів купівлі. У виявлених бланках значилося отримати майно «платно/безплатно», де слово «безплатно» закреслено [20, арк. 73]. Часто одяг реалізовувався через мережу торгівлі. Так, речі рівненських євреїв після акції в листопаді 1941 р. були завезені в один із магазинів гебітскомісара [52, арк. 9].

Також жителі краю могли отримати єврейське майно на безкоштовній основі у відділах суспільної опіки управ, в місцевих інституціях самопомогі (МІС). Дані організації надавали допомогу як грошима, так і майном до січня 1944 р. Фонди цих установ поповнювалися часто «жидівськими» речами.

В заявах на єврейське майно жителі вказували труднощі в матеріальному становищі. Так, мешканець с. Грушвиці. Ф. Бухтинов від 11 березня 1941 р. просив дати речі з «бувшого жидівського майна», бо дуже бідний і має жінку з 6-и дітьми [37, арк. 7]. В. Бережницький в березні 1943 р. просив перину та подушку, адже жив сам і не мав «на чому можна спати» [37, арк. 6] та ін. Таким

чином єврейське майно користувалося попитом зубожілого під час війни населення.

Матеріальні втрати євреїв під час Голокосту досить складно підрахувати, зважаючи, що жертв Голокосту в післявоєнних документах в Радянському Союзі зазвичай не виокремлювали. В актах Надзвичайних Комісій (НДК), які створювалися для фіксації матеріальних збитків після окупації краю, вказувалося на «мирне радянське населення», яке потерпіло під час війни. Такий спосіб фіксації збитків не залишає можливості точного аналізу. Загальноприйнятою практикою було вказувати втрати від «німецько-фашистських загарбників» мирному населенню», де малися на увазі всі радянські громадяни. Лише в деяких документах у списках, що складали члени НДК зазначаються євреї та інші національності.

Серед списків, де є відомості про євреїв, слід зазначити акт-список в Острожецькому районі на громадян зі 160 єврейськими прізвищами від 29 червня 1944 р. В документі враховувалися збитки від втрати будівель, тварин (гуси, кури, кози) та продовольства [54, арк. 1-16].

В Острозькому районі складено два окремі списки – на українців і євреїв, де вказувалися втрати від житла, на відміну від Тучина, де враховано домашню птицю (кури), продовольство і т.д. [55, арк. 94-96 зв.]. Для прикладу, збитки сім'ї від втрати житла М. Сороки становили 312 000 руб., М. Трахмана – 190 000 руб. [42, арк. 61-62].

По м. Острог існують окремі списки постраждалих громадян з присутніми єврейськими прізвищами [43, арк 95-104 зв.]. Зазначені втрати – від 1 тис. руб. до 61,4 тис. руб. Загальні втрати по 364 єврейських прізвищах, підраховані нами, становлять 7 034, 6 тис. руб. [43, арк. 95-104 зв.]. Цікаво, що всі три члени комісії, які складали акт 15 серпня 1944 р., також були євреями.

Острозький список відрізнявся від списку Степанського району, де присутні прізвища всіх національностей. Щодо євреїв, то, для прикладу, А. Абрамович поніс втрати в сумі 11,1 тис. руб. [50, арк. 5].

В інших списках докладніше наведено збитки, зазначаючи на попередніх власників – євреїв. Так, у Корецькому районі в опис включено вартість будівель, затрати на їх відбудову, вартість худоби (близько половини населення мали велику та малу рогату худобу, коней), втрати від знищення продуктів, домової власності, майна зруйнованого дому, інші види збитків [47, арк. 35]. Загальні втрати, за нашими підрахунками, згідно з наведеними даними становили 7867100 руб. на 27 зазначених сімей, серед них 1043900 руб. – вартість на відновлення будівель, втраченої худоби – 174900 руб., продовольства – 297700 руб. тощо [49, арк. 35-46].

В Корецькому районі досить докладно розписано види збитків. Наприклад, сім'я В. Фінкельштейна з 12 чоловік, що загинула «від рук фашистів», понесла втрати від руйнування будівель, смерті тварин [49, арк. 100-104 зв.].

В акті-списку по м. Березне від 20 серпня 1944 р. серед загальних збитків населення у 187 402 340 втрати євреїв становили 83 120 000 [53, арк. 55]. В Рокитнівському районі зафіксовано близько 130 єврейських прізвищ – від 5 тис. руб. (Г. Гринберг) до 139 тис. руб. (Е. Найбер) [48, арк. 3-5 зв.]. У Червоноармійському районі таких було біля 120 чол. [47, арк. 13-16 зв.] (Додаток Є).

Отже, реалізація майна жертв Голокосту приносила економічну вигоду різним відомствам. Продаж будівель (нерухомої власності) приносив особливі прибутки. Після звільнення євреями житла, воно переходило у власність держави, яка надавала його в користування бажаючим на платній основі. Крім того, всі земельні наділи та домашні тварини євреїв підлягали конфіскації та продажу. Майно євреїв (одяг, взуття) вивозилося в Німеччину, а також продавалося жителям краю. Також місцеві жителі могли отримати єврейське майно на безкоштовній основі у відділах суспільної опіки управ, в місцевих інституціях самодопомоги (МІС). Матеріальні втрати євреїв важко підрахувати, адже спосіб фіксації збитків в актах НДК не залишає можливості точного

аналізу. В документах часто не вказувалося на національність, однак все ж присутні фрагментарні дані щодо єврейського майна.

ВИСНОВКИ

Історія Голокосту зумовила конструювання парадигми осмислення інших геноцидів та трагедій людства. Враховуючи наслідки, до яких призвів Голокост, актуальність та соціальна необхідність таких досліджень очевидна.

Понад 95 тисяч євреїв Рівненщини загинуло під час Голокосту. Однак вбивство євреїв було кінцевою метою нацистів, якій передували інші аспекти Трагедії – експлуатація та дискримінація. Реалізація репресивних планів передбачала не лише безпосередню фізичну ліквідацію жертв геноциду, а й їхнє особливе правове становище. Для цього було застосовано систему позбавлення прав, зокрема, соціально-економічних, якими все ж в обмеженому вигляді користувалося місцеве неєврейське населення.

Проведене дослідження дає змогу сформулювати такі висновки:

1. Економічний аспект Голокосту в ідеології та практиці нацистів було реалізовано в матеріальних інтересах Рейху. При застосуванні єврейської праці на найважчих роботах виконувалися ідеологічна та економічна функції. З одного боку, непосильною експлуатацією, виснажливими умовами на роботах відбувалося знищення єврейських робітників. З іншого – максимально використовувався економічний ефект. Дискримінація робітників-євреїв полягала в тому, що їх разом із військовополоненими залучали до примусових робіт найпершими – без трудових книжок, права на відпустку, соціальне страхування, медичне обслуговування, премії тощо. Вияви експлуатації стали особливо виразними після сегрегації в гетто, де євреї працювали до ліквідації.

2. Антисемітська політика в економічній площині у досліджуваному часовому проміжку зводилася до відмінивести торгово-економічні операції. Їх спочатку обмежили, а потім заборонили. Порушення таких указів ставало

причиною великих штрафів, сума яких була більшою, ніж для іншого населення. Підприємства змусили позначали як «жидівське підприємство», а згодом узагалі закрили. Нацистська ідеологія потребувала звільнень євреїв з державних установ. Вказані заходи згубно впливали не лише на євреїв, а й на місцевих жителів, яких не було кому обслуговувати. Іншим напрямом економічного визиску стали норми оподаткування. Євреї були єдиною групою, що сплачувала окремий податок за національність, т.зв. «жидівський податок», у розмірі 20% від заробітку, який не платили представники інших національностей. Євреї-спеціалісти (лікарі, ремісники) сплачували 25%, а за новонароджених дітей 10% від своїх доходів.

3.Грабунок євреїв, конфіскація та націоналізація їхнього майна стали одними із засобів позбавлення умов для існування, адже це забиало можливість матеріальної підтримки життя. Прикметно, що через тимчасовість радянської окупації в 1939–1941 рр. на Рівненщині у євреїв збереглося більше матеріальних цінностей порівняно з наддніпрянськими євреями. Націоналізації підлягала вся власність без винятку. До осені 1942 р. цей процес було практично завершено. Майно євреїв приносило прибутки не лише для бюджетів місцевих та центральних органів управління, а й ним нелегально збагачувалися функціонери різних рівнів.

4. Реалізація майна євреїв приносила економічну вигоду різним відомствам. Звільнені будівлі переходили у власність держави, яка їх продавала бажачим. Крім того, всі земельні наділи та домашні тварини жертв Голокосту підлягали конфіскації та продажу. Одяг, взуття євреїв вивозилося в Німеччину, а також продавалося жителям краю. Також місцеві жителі могли отримати єврейські речі на безкоштовній основі у відділах суспільної опіки управ, в місцевих інституціях самопомоги (МІС).

Матеріальні втрати євреїв важко підрахувати, адже спосіб фіксації збитків в актах НДК не залишає можливості точного аналізу. В документах часто не вказувалося на національність жертв, однак все ж присутні фрагментарні дані щодо майна євреїв.

Враховуючи наслідки Голокосту, немає сенсу наголошувати на актуальності та перспективах наступних досліджень. Подальші наукові пошуки сприятимуть запобіганню ворожості проти нацменшин та боротьбою з нетолерантністю. Саме тому дані дослідження лишаються такими важливими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Анапольский Н. «Благодаря добрым людям – украинцам, полякам – мы пережили смерть...» / Н. Анапольский // Живыми остались только мы : свидетельства и документы / ред.-сост., авт. предисл. и коммент. Б. Забарко. – К.: Задруга, 2000. – С. 30–45.
2. Арад И. РазграблениенацистскойГерманиейеврейскогоимущества на оккупированныхтериториях СССР. – С. 119-153 [Електронний ресурс] // ЯдВашем : [веб-сайт]. – Режим доступа : http://www.yadvashem.org/yv/ru/pdf/yad_vashem_studies/arad_1.pdf
3. Архів управління Служби Безпеки України в Рівненській області (надалі – АУ СБУ РО), ф. 4, спр. 4035, 63 арк.
4. АУ СБУ РО, ф. 4, спр. 2656, 34 арк.
5. АУ СБУ РО, ф. 4, спр. 18444, 85 арк.
6. Барац В. Бегство от судьбы. Воспоминание о геноциде евреев на Украине во время Второй мировой войны / В. Барац. – М.: «Арт-Бизнес-Центр», 1993. – 148 с.
7. Бердз Дж. Голокост у Рівному: масове вбивство в Сосонках, листопад 1941 р. / пер. з англ. Д. Аладька. – Рівне: Волин. обереги, 2017. – 168 с.
8. Галузевий державний архів Служби Безпеки України (ГДА СБУ), ф. 5, спр. 67436. – Т. 3., 332 арк.
9. Гетто у Дубровиці за матеріалами архівно-кримінальної справи Хаїма Сигала / І. Капась // Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. – № 1 (11). – К.: ФОП «Іваненко С. В.», 2012. – С. 78–103.

10. Гон М. Геноциди першої половини ХХ століття : порівняльний аналіз : навч. посіб. для студ. істор. спец. вищих навч. закладів / М. Гон. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – 180 с.

11. Гон М. Голокост у Західній Волині / М. Гон // Голокост і сучасність : наук.-пед. бюл. Укр. центру вивчення іст. Голокосту. – 2002. – № 5. – С. 6–7.

12. Гончаренко О. Правове становище єврейського населення напередодні знищення : Генеральний округ Київ / О. Гончаренко // Проблеми історії Голокосту : наук. журнал. – Дніпропетровськ : Центр «Ткума» ; Запоріжжя : Премє'р, 2005. – Вип. II. – С. 51–64.

13. Державний архів Рівненської області (надалі – ДержархівРівн. обл.), ф. П.-1, оп, 1, спр. 4, 122 арк.

14. ДержархівРівн. обл., ф. Р-22, оп. 1, спр. 4, 72 арк.

15. ДержархівРівн. обл., ф. Р-22, оп. 1, спр. 15, 6 арк.

16. ДержархівРівн. обл., ф. Р-22, оп. 1, спр. 19, 29 арк.

17. ДержархівРівн. обл., ф. Р-26, оп. 1, спр. 2, 106 арк.

18. ДержархівРівн. обл., ф. Р-27, оп. 1, спр. 1, 110 арк.

19. ДержархівРівн. обл., ф. Р-27, оп. 1, спр. 6, 84 арк.

20. ДержархівРівн. обл., ф. Р-29, оп. 1 спр. 3, 90 арк.

21. ДержархівРівн. обл., ф. Р-29, оп. 1, спр. 22, 96 арк.

22. ДержархівРівн. обл., ф. Р-33, оп. 1, спр. 4, 16 арк.

23. ДержархівРівн. обл., ф. Р-33, оп. 1, спр. 8, 6 арк.

24. ДержархівРівн. обл., ф. Р-33, оп. 1, спр. 128, 5 арк.

25. ДержархівРівн. обл., ф. Р-33, оп. 3, спр. 14, 182 арк.

26. ДержархівРівн. обл., ф. Р-33, оп. 7, спр. 67, 261 арк.

27. ДержархівРівн. обл., ф. Р-33, оп. 7, спр. 291, 234 арк.

28. ДержархівРівн. обл., ф. Р-39, оп. 1, спр. 1, 5 арк.

29. ДержархівРівн. обл., ф. Р-48, оп. 1, спр. 6, 37 арк.

30. ДержархівРівн. обл., ф. Р-52, оп. 1, спр. 9, 38 арк.

31. ДержархівРівн. обл., ф. Р-52, оп. 4, спр. 15, 77 арк.

32. ДержархівРівн. обл., ф. Р-53, оп. 1, спр. 14, 163 арк.

33. ДержархівРівн. обл., ф. Р-61, оп. 1, spr. 1, 206 арк.
34. ДержархівРівн. обл., ф. Р-62, оп. 1, spr. 5, 70 арк.
35. ДержархівРівн. обл., ф. Р-68, оп. 1, spr. 2, 44 арк.
36. ДержархівРівн. обл., ф. Р-68, оп. 1, spr. 8, 7 арк.
37. ДержархівРівн. обл., ф. Р-72, оп. 1, spr. 7, 121 арк.
38. ДержархівРівн. обл., ф. Р-76, оп. 1, spr. 2, 58 арк.
39. ДержархівРівн. обл., ф. Р-82, оп. 1, spr. 1, 31 арк.
40. ДержархівРівн. обл., ф. Р-204, оп. 1, spr. 9, 28 арк.
41. ДержархівРівн. обл., ф. Р-254, оп. 1, spr. 2, 28 арк.
42. ДержархівРівн. обл., ф. Р-288, оп. 1, spr. 6, 63 арк.
43. ДержархівРівн. обл., ф. Р-288, оп. 1, spr. 13, 104 арк.
44. ДержархівРівн. обл., ф. Р-293, оп. 2, spr. 1, 288 арк.
45. ДержархівРівн. обл., ф. Р-293, оп. 2, spr. 2а, 89 арк.
46. ДержархівРівн. обл., ф. Р-293, оп. 2, spr. 5, 111 арк.
47. ДержархівРівн. обл., ф. Р-311, оп. 1, spr. 1, 25 арк.
48. ДержархівРівн. обл., ф. Р-312, оп. 1, spr. 1, 19 арк.
49. ДержархівРівн. обл., ф. Р-315, оп. 1, spr. 2, 190 арк.
50. ДержархівРівн. обл., ф. Р-316, оп. 1, spr. 1, 11 арк.
51. ДержархівРівн. обл., ф. Р-534, оп. 1, spr. 4, 259 арк.
52. ДержархівРівн. обл., ф. Р-658, оп. 1, spr. 2, 27 арк.
53. ДержархівРівн. обл., ф. Р-658, оп. 1, spr. 3, 55 арк.
54. ДержархівРівн. обл., ф. Р-658, оп. 1, spr. 30, 16 арк.
55. ДержархівРівн. обл., ф. Р-658, оп. 1, spr. 31, 97 арк.
56. ДержархівРівн. обл., ф. Р-2771, оп. 1 пр. 2163, 50 арк.
57. ДержархівРівн. обл., ф. Р-2771, оп. 1, spr. 2370, 58 арк.
58. До населення Костопільської округи. Збирайте речі і випадки матеріалів // Костопільські вісті. – 1943. – Ч. 31 (102). – 18 липня. – С. 4.
59. Косик В. Україна під час Другої світової війни, 1938–1945 / В. Косик ; пер. з франц. Р. Осадчука. – Київ ; Париж ; Нью-Йорк ; Торонто, 1992. – 729 с.

60. Кот С. Мародерство як фактор розграбування, вивезення та знищення культурних цінностей на окупованій території України під час Другої світової війни (1941–1944 рр.) / С. Кот // Краєзнавство. – К.: Вид-во «Телесик», 2010. – Вип. 1–2. – С. 30–41.

61. Круглов А., Уманский А., Щупак И. Холокост в Украине: Рейхскомиссариат «Украина», Губернаторство «Транснистрия»: монографія. – Дніпро: Український інститут изучения Холокоста «Ткума»; ЧП «Лири ЛТД», 2016. – 564 с.

62. Лобода М. Політика і практика працевикористання в окупованій Україні (1941–1944) / М. Лобода // Укр. іст. журнал. – 2010. – № 3 (492). – С. 64–77.

63. Михальчук Р. Голокост на території Рівненщини під час нацистської окупації (1941–1944 рр.). – Дисертація канд. іст. наук: 07.00.01, Нац. ун-т "Остроз. акад.". – Острог, 2014. – 308 с.

64. Михальчук Р. Власність євреїв Рівненщини під час нацистської окупації (1941–1944 рр.) / Р. Михальчук // Наукові праці історичного ф-ту Запорізького нац. ун-ту. – Запоріжжя : ЗНУ, 2013. – Вип. 36. – С. 169–173.

65. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні : зб. документів і матеріалів / упоряд. : І. Л. Бутич (кер.), А. А. Батюк, П. М. Костриба, В. В. Кузьменко, Л. П. Нагорна [та ін.]. – К.: Держ. вид-во політ. лі-ри УРСР, 1963. – 488 с.

66. Оголошення // Волинь. – 1941. – Ч. 16. – 16 листопада. – С. 4.

67. Переходько Н. Функціонування єврейських медичних осередків у Рівному у міжвоєнний період (1921–1939 рр.) / Н. Переходько // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : наук. записки Рівненського держ. гуманітарного ун-ту. – Рівне : РДГУ, 2011. – Вип. 22. – С. 235–237.

68. Півоварчук В. Деякі аспекти україно-польських взаємин (1939–1941 рр.) / В. Півоварчук // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : наук. записки Рівненського держ. гуманітарного ун-ту. – Рівне : РДГУ, 2011. – Вип. 21. – С. 108–115.

69. Рівненщина в роки в полум'ї війни : до 70-ї річниці від початку Великої Вітчизняної війни [Електронний ресурс] // Рівненська держ. обласна б-ка : [веб-сайт]. – 2011. – Режим доступу : <http://libr.rv.ua/ua/virt/63/>

70. Супруненко Н. Україна в
ВеликойотечественнойвойнеСоветскогоСоюза (1941–1945 гг.) / Н. Супруненко.
– К.: Гос. изд-вополит. л-ры УССР, 1956. – 471 с.

71. Уничтожениеевреев в г. Ровно в началеноября 1941 года в
светенемецкихдокументов / публ. О. Круглова // Голокост і сучасність. Студії в
Україні і світі. – К., 2012. – № 1 (11). – С. 104–165.

72. Холокост на территории СССР: энциклопедия / гл. ред. И. Альтман. –
2-е изд., испр. и доп. – М.: Рос. полит. энциклопедия (РОССПЕН): Научно-
просветительный центр «Холокост», 2011. – 1143 с.

73. Центральний державний архів вищих органів влади та управління
України (надалі – ЦДАВО України), ф. 2077, оп. 1, спр. 13, 153 арк.

74. ЦДАВО України, ф. 4620, оп. 3, спр. 233, 67 арк.

75. Центральний державний архів громадських об'єднань України (надалі
– ЦДАГО України), ф. 166, оп. 3, спр. 240, 311 арк.

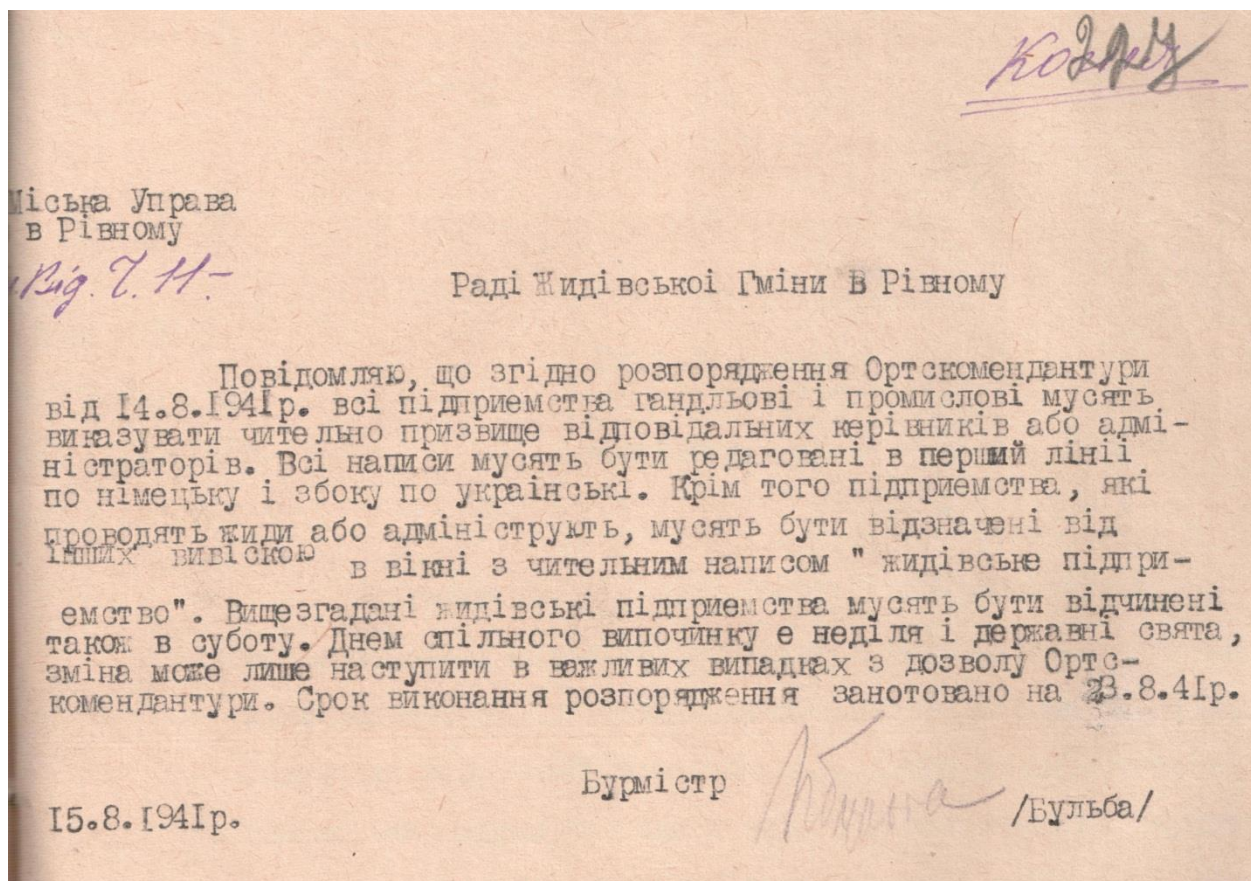
76. ЦДАГО України, ф. 166, оп. 3, спр. 242, 455 арк.

77. EncyclopediaofCampsandGhettos, 1933–1945 : Ghettoin German-
Occupied EasternEurope / vol. ed. MartinDean. – Washington :
IndianaUniversityPress, 2012. – Vol. 2. – 1962 p.

78. Levin A. UndertheYellow&RedStars / A. Levin. – Toronto, 2009. – 175 p.

79. Spector S. TheHolocaustofVolhynianJews, 1941–1944 / S. Spector. –
Jerusalem, 1990. – 383 p.

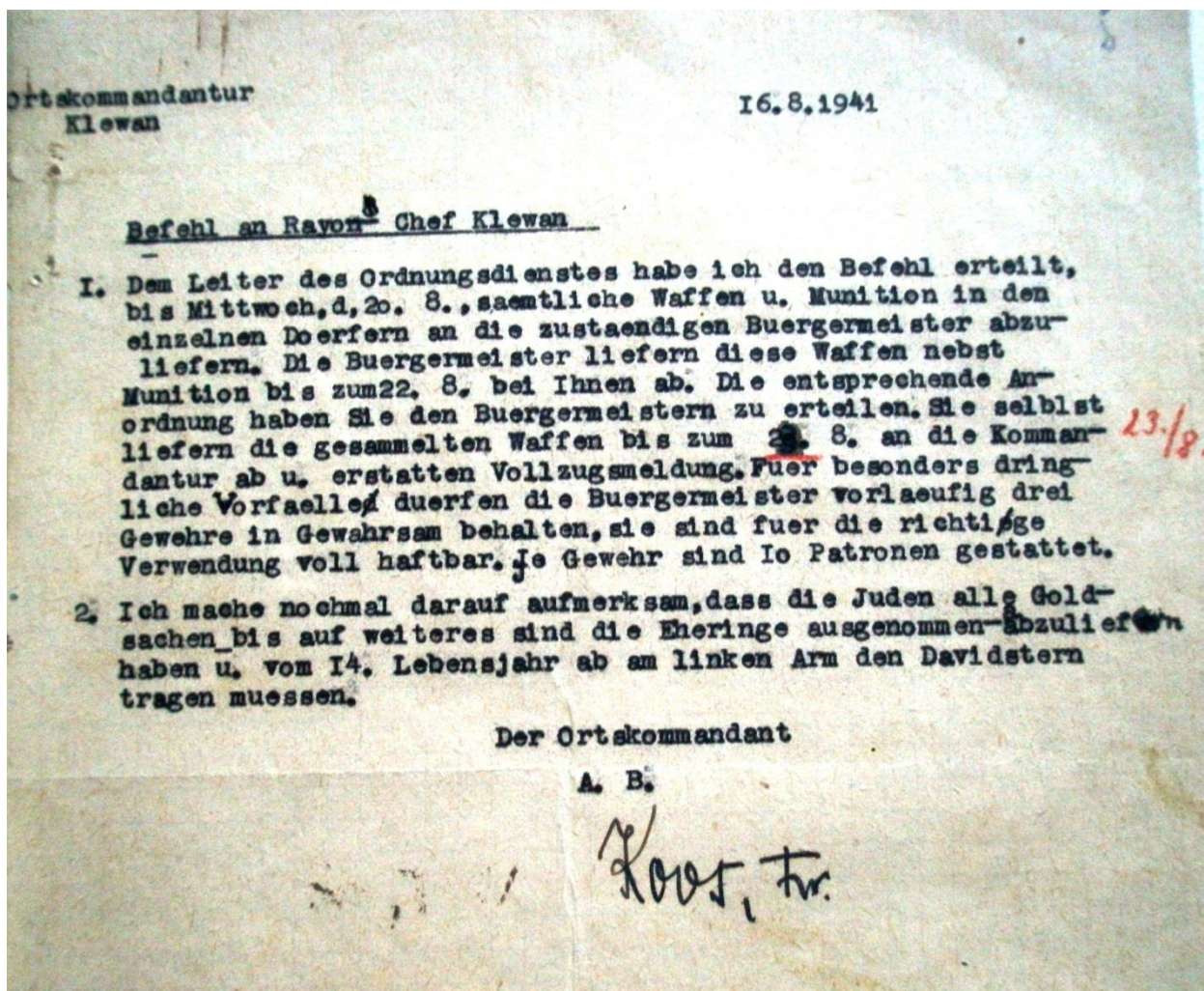
80. TheYadVashemArchiv. 0.3. Filenumber 2233. TestimonyofJonaOliker,
borninMizoch, Poland, 1914, regardinghisexperiencesintheMizochGhetto,
wanderingandwiththepartisansinHyrby. ZanutowalaDr. A. Raba. Tel-Awiw,
08.03.1961, 22 p.

Додаток А

Наказ бургомістра м. Рівне Бульби юденрату про правила єврейської торгівлі від 14.8.1941 р.

Джерело: Держархів Рівненської обл., ф. Р-33, оп. 7, спр. 67. – арк. 227.

Додаток Б

Оголошення ортскомендатури м. Клевань здати все наявне золото євреям Клеваня

Джерело: Держархів Рівненської обл., ф. Р-39, оп. 1, спр. 1. – арк. 5.

Додаток В

**Протокол судового засідання військового трибуналу
від 18 грудня 1944 р.
(витяг зі свідчень підсудного Міськова Михайла Андрійовича)**

«В 1942 году по приказанию начальника полиции с другими полицейскими я ездил на улицу Здолбуновскую, где в 8-ми квартирах забирали вещи принадлежащие еврейскому населению угнанных немцами, но куда точно, я не знаю. Вещи забирали все, перины, подушки, столы, кресла, буфеты, погружали на телеги и отвозили во двор еврейской синагоги. Вещи 17.000 человек еврейского населения, отправленные немцами в пос. «Сосонки» — охранение мной и другими полицейскими на площади «Грабник» погружались на автомашины и так отвозились в ограду еврейской синагоги, причем вещей было очень много т.к. по городу были расклеены приказ немецкого командования, чтобы все не работающие люди еврейской национальности явились с вещами на площадь «Грабник», куда явились старики, женщины и дети».

Джерело: АУ СБУ РО, ф. 4, спр. 18444. — арк. 69 зв.

Додаток Г

**Протокол допиту обвинувачуваного
Мархуненко Сергія Григоровича м. Рівне від 16 травня 1944 р.**

Вопрос: Следствию известно, что участвовали в массовом расстреле евреев. Вы занимались грабежом. Расскажите об этом следствию.

Ответ: Да, действительно, участвовал я в массовых расстрелах еврейского населения, я грабил имущество, находящееся в квартирах евреев.

Вопрос: Что именно Вы брали из квартир евреев и куда эти вещи дели?

Ответ: Я припоминаю, что мною было взято с квартир евреев пятнадцать пар нижнего мужского белья, восемь простыней, два костюма, и ряд других вещей, часть одежды мною была променяно на продукты питания. Часть же находится дома у моей жены.

Джерело: АУ СБУ РО, ф. 4, спр. 2656. – арк. 19-20

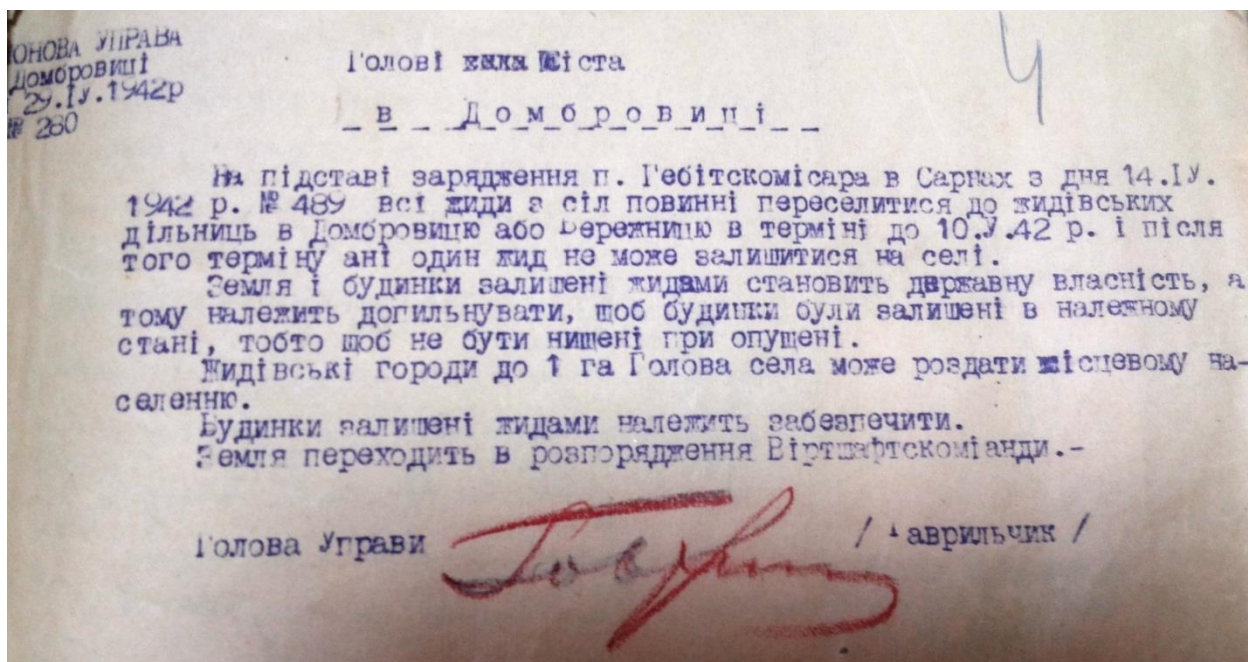
Додаток Д

**Покази свідка ГанцаПильца від 16 березня 1959 р. щодо розстрілів
рівненських євреїв в Сосонках 6-7 листопада 1941 р.**

«Вовремярасстрелов, которые я видел, на еврейхбылиихкостюмы и одежда, пальто онидолжныбылиснимать. Какмыслышали, на третий день мужчиныдолжныбылисниматьсвои куртки и жилеты, а женщины — верхнююодежду, кромерубашки. Одежду и багаж евреевещецелыми днями послерасстреловвывозили на подводах с местарасстрелов. Вещибылискладированы в Ровно. Склад подчинялсягражданскойадминистрации. Членыгражданскойадминистрации нам рассказывали, чторейхскомиссар Кох распорядился о созданиибольшойколлекции прядильного сырья, и вещиизсклададолжныбылисоставить основу этойколлекции. Я не знаю, забирали ли люди изоперативнойкоманды у евреевукрашения, часы и прочиеценныепредметы до илипослерасстрела. Но нам былоизвестно, что у членовэтойкомандыкарманыбылинабитыценностями. Мне такжеизвестно, чточасы и украшениябылиданыгебитскомиссару д-ру Бееру и там лежали на больших столах. Какрассказывали, д-р Беербудтобытакже членам нашего штаба заявил, чтоктохочет, можетчто-нибудьвзять. Однаждыукрашениябылисложены в ящики и депонированы у меня в отделе в служебномздании, так как я имелдовольнобольшоепомещение. Так можнообъяснить мою дневниковуюзапись за 28 ноября 1941 г. Спустя два дня эти ящики

былиотправлены в Берлин. Этот транспорт сопровождал наш инспекторвоеннойадминистрацииБаулеризВены».

Джерело: Уничтожениеевреев в г. Ровно в началеноября 1941 года в светенемецкихдокументов / публ. О. Круглова // Голокост і сучасність. Студії в

Україні і світі. – К., 2012. – № 1 (11). – С. 123-124.

Додаток Е

Розпорядження Дубровицької районної управи на дозвіл головам сіл роздавати городи євреїв до 1 га місцевому населенню

Джерело: Держархів Рівн. обл., ф. Р-293, оп. 2, спр. 1. – арк. 4.

Красноарм.		27/2	Красноарм.		14
37.	РИК	Медоховер Х.	Ленина		68200
38.	"	Саргер С.	"	"	38200
39.	"	Треттер М.	"	"	47001
40.	"	Рунштейн В.	"	"	46448
41.	"	Аксон М.	"	"	38170
42.	"	Куперштейн	"	"	51240
43.	"	Сигал Л.	Рынок	"	27690
44.	"	Машини Л.	"	"	7660
45.	"	Гольдфарб В.	"	"	25600
46.	"	Молтун Ш.	"	"	17100
47.	"	Сурман Я.	"	"	23180
48.	"	Глекель М.	"	"	7620
49.	"	Брао М.	Крута	"	47890
50.	"	Итерн М.	"	"	44478
51.	"	Куперштейн М.	"	"	23420
52.	"	Чельман С.	"	"	58730
53.	"	Вашинштейн М.	Фабричная	"	61100
54.	"	Мельман Г.	Понная	"	91408
55.	"	Крестильников М.	"	"	56612
56.	"	Кельман Л.	"	"	34240
57.	"	Ковлер Л.	"	"	43978
58.	"	Крипичер М.	"	"	66273
59.	"	Трейбиг Л.	"	"	57158

Додаток Є

Збитки в Червоноармійському районі майна євреїв (фрагмент)

Джерело: Держархів Рівн. обл., ф. Р-311, оп. 1, спр. 1. – арк. 14.

